

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARININ KRİTER SEÇİMLERİ VE TEMATİK BAĞLANTILARI ÜZERİNE BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AN ANALYSIS ON THE CRITERIA SELECTION AND THEMATIC LINKS OF UNESCO WORLD HERITAGE SITE: CASE OF TURKEY

Şehnaz ERASLAN *

* Arkeolog, Dr. Şehnaz ERASLAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı,
TÜRKİYE, e-mail: eraslansehnaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-9488>

Geliş Tarihi: 20 Haziran 2020; Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2020

Received: 20 June 2020; Accepted: 29 July 2020

ÖZET

Kültürel miras alanlarının Dünya Miras Listesi'ne kaydedilebilmesi için Dünya Miras Komitesi'nin belirlediği (i-vi) seçim kriterlerinden en az birini karşılaması, özgünlük ve bütünlüğünün devam ediyor olması ve yönetim planına sahip olması gerekmektedir. Bunlar üstün evrensel değerlerin üç önemli yapı taşlarıdır. Miras alanına ait kriterlerin belirlenmesi için alana yönelik tematik çalışmalar büyük önem arz etmektedir. ICOMOS tarafından yayınlanan "tematik çerçeve" konulu çalışma, bu konuda rehberlik etmektedir.

Bu makalede, kültürel miras alanlarında kullanılan altı adet kriterin analizi yapılarak tematik çerçeve ile olan bağlantıları incelenmiştir. İnceleme neticesinde, aday miras alanının Dünya Miras Listesine girebilmesi için doğru temaların seçilip kriterlerle doğru bir şekilde ifade edilebilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Kriterler, Tematik,

ABSTRACT

To be accepted for inscription on the UNESCO World Heritage List, the cultural property must meet at least one criteria from the selection criteria (i-vi), satisfy conditions of authenticity/integrity, and have an adequate management system. These are the three pillars of outstanding universal value. To determine the criteria, thematic studies on the cultural heritage sites are essential. The thematic framework published by ICOMOS serves as a guide for the success of the thematic studies.

In this article, the six criteria used for cultural heritage sites were examined by observing their links with the thematic framework. As a result of the article, the importance of the choosing the right themes and expressing them with criteria was emphasized in order to be accepted nominated properties to the World Heritage List.

Key words: UNESCO, Criteria, Thematic.

1. GİRİŞ

Kültürel ve doğal miras alanlarının korunmasına yönelik uluslararası boyutta örgütlenmeler 19.yüzyılın başlarından itibaren bilinmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın kültürel miras üzerindeki yıkıcı etkisi sonucu, küresel düzlemde organizasyonlar ve örgütlerin kurulması hız kazanmış, kültürel mirasın korunmasına ilişkin uluslararası boyutta sözleşmeler ve tüzükler imzalanmıştır¹. Bu sözleşmelerde ve tüzüklerdeki kültürel mirasın tanımı ise insanlık tarihinin ortak belleği olarak değerlendirilmekte ve korunarak gelecek nesillere aktarılması olarak dile getirilmektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO, kültürel mirasın korunmasına yönelik oluşturulan örgütlenmelerin en önemlilerinden biri olarak kabul görmektedir.

UNESCO, tüm dünyada kültürel ve doğal mirasın korunmasını teşvik etmeyi amaçlayarak 1972 yılındaki Genel Konferansı'nda "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"yi (Bundan sonra kısaca Sözleşme) imzaya açmıştır (UNESCO 1972). Dünya genelinde kültürel ve doğal miras alanlarını Dünya Miras Listesi (DML) adı altında belirlenmesini sağlayan sözleşme, bugün itibariyle Türkiye'nin de aralarında olduğu 193 devlet tarafından imzalanmıştır. 1976 yılında sözleşmeye taraf olan devletlerin katılımıyla ilk Dünya Miras Komitesi (Bundan sonra kısaca Komite) seçilmiş, 1977 yılındaki Komite toplantısında "Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulanmasına Dair Rehberi" (Bundan sonra kısaca Uygulama Rehberi) oluşturulmuştur². Uygulama Rehberinde; Sözleşmeye taraf olan devletler için DML'ne aday olabilmenin kriterleri, başvuru prosedürleri, Komitenin sorumlulukları, Komitenin danışma organları, taraf devletlerin genel kurulu hakkında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur (UNESCO, 2019)³.

DML'ne kültürel kategoride aday olabilme şartlarını sağlamanın ilk esası sözleşmede tanımlanan kültürel miras tanımına uyması gerektiğidir. Sözleşmenin birinci maddesi, kültürel mirası "üstün evrensel değer" (ÜED) niteliğine sahip Anıtlar, Yapı toplulukları ve Alanlar (Siteler) olarak üç kategoride değerlendirmektedir (UNESCO 1972). Bu tanımlamalarda yer alan ÜED terimi ise kültürel ve doğal mirasın DML'ne girmesi için belirleyici bir esastır. Taraf devlet tarafından ÜED niteliği taşıyan kültürel miras alanlarının adaylık dosyası Komite'nin danışma organlarından biri olan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından değerlendirilmektedir. ICOMOS, adaylık dosyasını değerlendirirken öncelikle aday mirasın altı adet kriterden hangisini ne ölçüde karşıladığını, alanın özgünlük /bütünlük ve yönetim planına sahip olup olmadığını göz önüne alarak yapmaktadır. Bu nedenle aday alanın ÜED niteliklerinin tam ve doğru bir şekilde tanımlanması, nihai kararı verecek olan Komitenin aday miras alanının DML'ne kabulü konusunda büyük önem arz etmektedir⁴.

2. ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER (ÜED)

Sözleşmenin kalbi niteliğinde olan ÜED kavramı, Uygulama Rehberi'nin 49. 77. ve 78. Paragraflarında net bir ifadeyle tanımlanmıştır.

49. Paragrafta; "Üstün evrensel değer, ulusal sınırları aşan ve tüm insanlığın bugünkü ve gelecek nesilleri için ortak öneme haiz istisnai bir kültürel ve/veya doğal önemi ifade etmektedir" (UNESCO 2019, Parag.49).

77. Paragrafta; "Eğer bir varlık on kriterden bir veya daha fazlasını karşılıyor ise, Komite bu varlığın üstün evrensel değere sahip olduğunu kabul eder"(UNESCO 2019, Parag.77).

78. Paragrafta; "Bir miras alanının üstün evrensel değer olarak kabul edilebilmesi için özgünlük ve bütünlük koşullarını karşılaması ve güvenliğini sağlamak için de yeterli bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gerekmektedir" (UNESCO 2019, Parag.78).

Uygulama Rehberi'nin tanımlarından anlaşılacağı üzere bir miras alanının DML'ne kaydedilebilmesi için Komite'nin belirlediği on kriterden en az birini karşılaması, özgünlük ve bütünlüğünün devam ediyor olması ve yönetim planına sahip olması gerekmektedir.

Aday miras alanının ÜED eşiğinin belirlenmesinde önemli bir adım olan kriterler, ilk olarak 1977 yılının Uygulama Rehberi'nde taslak olarak yer almıştır (UNESCO, 1977:3). 1980 yılında revize edilen Uygulama Rehberi'nde, kültürel miras alanları için altı kriter, doğal miras alanları için ise dört kriter ayrı başlık altında resmi olarak kabul edilmiştir (UNESCO, 1980:5-6). Son olarak, 2005 yılında revize edilen Uygulama Rehberi'nde Komitenin (6 EXT.COM 5.1) kararıyla on kriter tek bir çatı altında birleştirilerek ilk altı kriter kültürel miras alanları için, son dört kriter doğal miras alanları için belirlenmiştir (UNESCO, 2005: 77).

Bununla birlikte, 1977 yılından 2005 yılına kadar geçen süre içerisinde kriterlerde içerik olarak da değişiklik yapılmıştır⁵. Bu durum, zaman içerisinde ÜED kavramının hem taraf devletler hem de danışma organları tarafından farklı şekilde yorumlanıp uygulanmasına neden olmuştur (ICOMOS, 2008:14). ICOMOS, bunun üzerine, konuyla ilgili uzmanlar toplantıları ve raporlar hazırlayarak ÜED kavramının kriterlerle daha doğru ifade edilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır⁶. Bu adımlardan biri de ICOMOS tarafından yayınlanan "Dünya Miras Listesi İçin Eylem Planı" çalışmasıdır (ICOMOS, 2005). ICOMOS, bu çalışmada taraf devletlere net bir bakış açısı sunarak, dünya genelinde mevcut miras alanlarını tipolojik, kronolojik ve tematik çerçevede değerlendirmiştir. Birincil amaç, 1994 yılında kabul edilen Küresel Stratejinin⁷ hedefi olan Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir DML hazırlanmasına yönelik çalışmalara katkı sağlamaktır (ICOMOS, 2005: 2). ICOMOS'un bu çalışmayla sağladığı diğer önemli bir katkısı da, DML'nde bazı temaların yeterince temsil edilmediğini belirtmesi ve bunun üzerine kültürel kategoride tematik çeşitliliğin artırılmış olmasıdır. Bu nedenle, sözleşmenin birinci maddesinde tanımlanan kültürel miras (sitler, anıtlar ve yapı topluluğu) kapsamı altında kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi, tarih öncesi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesi hususu gündeme gelmiştir. Aynı zamanda söz konusu çalışmada yer alan "tematik çerçeve" konusu, aşağıdaki başlıkta detaylıca bahsedeceğimiz kültürel miras alanının önemini ve ÜED'inin gerekçelendirilmesini tanımlayan temaların belirlenmesi için de büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede, Türkiye'nin on sekiz miras alanının ÜED'ini belirleyen altı adet kriterin analizi yapılarak, tematik çerçevede hangi temayı temsil ettikleri konusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma kapsamında, doğru temalarla bağlantı kurmanın DML'ne kabul edilme konusunda önemi üzerine durulmuş ve örneklerle değerlendirme yapılmıştır.

3. KÜLTÜREL MİRASIN SEÇİM KRİTERLERİ SÜRECİ

Taraf devletlerin DML için hazırladıkları adaylık dosyalarındaki en önemli bölüm, miras alanının ÜED niteliklerini tanımladıkları bölümdür. ICOMOS'un altı ana başlıkta belirlediği tematik çerçevesi ÜED'in tanımlanması için bir referans görevi görmektedir (ICOMOS, 2008:17-18). Bu temalar sırasıyla;

1. *Kreatif Yanıtlar*: Genellikle mimari ya da sanatsal değeri olan yapılar ile duvar resimleri, mozaik, kaya sanatı ve heykel gibi sanatsal kreasyonlardır. Bununla birlikte, estetik değeri yüksek kentsel tasarım, kültürel peyzajın nadide örnekleri ve mühendisliğin teknik başarıları da bu tema altında değerlendirilmiştir.
2. *Toplumun Soyut İfadeleri*: Miras alanının somut olmayan yönlerini ifade etmektedirler. Bu tema altındaki referanslar, aday miras alanının ÜED'i ile ilgili olan olayları, yaşayan gelenekleri, dilleri, fikirleri, inançları, sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmaları vb. tanımlamaktadır.

3. *Manevi Yanıtlar*: Dünyanın önemli inanç sistemleri veya dinleri ile ilgili argümanlarının güçlü ifade edilebildiği yerleri tanımlamaktadır.
4. *İnsan Hareketleri*: Göç, göçebelik, kültürel rotalar, taşımacılık sistemleri ve güzergâhlar vb. ile bağlantılı siteleri tanımlamaktadır.
5. *Teknolojik Gelişmeler*: Endüstriyel teknolojiler, enerjiyi dönüştürme ve kullanım teknolojileri, astroloji ve astronomi, vb. ile ilgili miras alanlarını tanımlamaktadır.
6. *Doğal Kaynakların Kullanımı*: Geçim ve üretim için tarım ve gıda kaynaklarının kullanımı, madencilik, taş ocaklığı ve üretim sistemleri vb. ile ilgili miras alanlarını tanımlamaktadır.

ICOMOS uzmanlarından Jokilehto (2006)'ya göre, miras alanının ÜED'inin anlaşılması, ilgili tema veya temaların miras alanıyla ilişkisi ile başlamalı, ardından miras alanının uygun temaya sahip kültürel ve tarihsel bağlamı olan kronolojik çerçeve içinde benzer miras alanlarıyla karşılaştırma analizi ile mümkün olmaktadır. Uygulama Rehberi'nde de belirtildiği üzere aday miras alanının dosyasında karşılaştırma analiz bölümü olması zorunludur (UNESCO, 2019: Parag.132) Karşılaştırma analizinde, aday miras alanının hem DML'ndeki hem de diğer miras alanları ile olan benzerlikleri ya da farklılıkları ve bunun sonucunda onu öne çıkaran nedenlerin bilimsel kaynaklarla ispatlanması sağlanmaktadır. Amaç, daha spesifik olarak yeni adayın henüz DML'nde temsil edilmeyen bazı yeni yönler ekleyip ekmediğini doğrulamaktır. Bu analiz sonucunda aday miras alanının hangi miras türü ile temsil edilmesi sorununa da bir açıklık getirilebilmektedir. Sonuç olarak, aday miras alanının fiziksel durumu da dikkate alındığında, tanımladığı değerlere en uygun miras türünü temsil etmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda miras türleri tek bir anıt olabildiği gibi yapı grupları veya site olarak da tanımlanabilmektedir. Kriterlerin tanımlanması ise aday miras alanının yukarıda sıraladığımız potansiyel temalardan hangisi veya hangilerine sahip olduğu belirlendikten sonra ilgili karşılaştırma analiz sonucu da dikkate alınarak seçilmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN DÜNYA MİRAS ALANLARINDAKİ KRİTER SEÇİMLERİ

Türkiye'nin bugün itibariyle, DML'nde on sekiz miras alanı bulunmaktadır. Listede doğal miras alanı bulunmamakla birlikte, bu alanlardan on altı tanesi kültürel, iki tanesi ise karma⁸ kategorisinde yer almaktadır (Tablo 1). Daha önce de belirttiğimiz gibi Sözleşme, kültürel mirası Anıtlar, Yapı toplulukları ve Alanlar (Site) olarak üç başlıkta değerlendirmektedir. Buna göre, on altı miras alanı site⁹, iki miras alanı yapılar toplulukları¹⁰ olarak belirlenmiştir.

Bu başlık altında, siteler ve yapı topluluklarının DML'ne kabul edilme gerekçelerinden biri olan kriterlerin taşıdığı anlam ve seçilme nedenleri üzerine bir takım değerlendirilmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmede, ICOMOS'un belirlediği tematik çerçeve referans alınmış ve kriterlerin tematik bağlantıları incelenmiştir.

Makale kapsamında, kültürel miras olarak tespit edilen miras alanları yer aldığından, Komite'nin kültürel kategori için belirlediği altı adet kriterin analizi yapılmıştır. Aşağıdaki başlıklarda tanımları ve tematik bağlantıları açıklanan bu kriterler, mirasın mimari ve sanatsal değerlerinin yanı sıra onların kültürel gelenekleri, fikirleri, inançları ve yaşam biçimlerini de tespit etmek üzere Komite tarafından tasarlanmıştır.

4.1. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (i) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (i): “İnsanın yaratıcı (kreatif) dehasının bir başyapıtını temsil etmeli” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki anahtar kelimeler “başyapıt, kreatif ve deha” olarak düşünülmektedir. 1998 yılında, UNESCO Danışma Kurulu Toplantısı'nda sunulan bildiri (WHC98 / CONF.201 /

INF.11) Malta'nın temsilcileri başyapıt, kreatif ve deha kelimelerini yorumlayarak kriter (i) ifadesine açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu yoruma göre: “**Başyapıt:** Tam ve mükemmel bir işçilik, **Kreatif:** Yaratımcı ve orijinal olarak bir stilde ilk olan veya bir stilin zirvesi, **Deha:** Yüksek düzeyde sanatsal, teknik ve ya teknolojik becerilere sahip olmak anlamına gelmelidir” (ICOMOS, 2008;18). Bu nedenle insanın kreatif dehasının başyapıtı cümlesi “Yüksek bir entelektüel veya sembolik donanıma sahip bir kültür içinde oluşmuş orijinal bir tarzın olağanüstü örnekleri” olarak yorumlanabilir.

Kriterin tematik bağlantıları üzerine yapılan analizler sonucunda, genel olarak, “Kreatif Yanıtlar” teması içinde sanatsal ve mimari şaheserler olarak kabul gören yapılara referansla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu temaya uyan baş yapıtlardan biri olan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, “Benzersiz bir sanatsal başarı göstermekte ve İslam mimarisinin en güzel inşa edilmiş alanlarından birini temsil etmektedir” ifadesi ile kriter (i)'de yer almıştır¹¹. Aynı temaya referansla İstanbul'un Tarihi Alanları¹², Göreme Milli Parkı ve Kapadokya¹³, Hattuşa (Boğazköy)¹⁴, Nemrut Dağı¹⁵, Selimiye Camii ve Külliyesi¹⁶, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj¹⁷, Göbeklitepe Arkeolojik Alanı¹⁸ gibi başyapıt/shaheser olarak bilenen alanlar, mimari ve sanatsal başarıları nedeniyle DML'ne giren yerler olmuştur.

Türkiye'nin DML'si başlangıçta ilke olarak insanın kreatif dehasının başyapıtlarına değinmeye devam etmiş olsa da, bu algı zaman içinde değişmiş gibi görünmektedir. Bunun nedeni aslında çok açıktır, Sözleşmeye taraf devletler, DML girme yarışında öncelikle sahip oldukları kreatif başyapıt/shaheser niteliğindeki eserlerini DML için önerdiğinden kriterin kullanım oranı başlangıçta yüksektir. Diğer taraftan, Türkiye'nin DML'ne son yıllarda daha teknik yönelimli miras alanları da eklenmiştir. Örneğin, Bursa ve Cumalıkızık miras alanı, kriter (i) altında: “Bursa eşi görülmemiş bir kentsel planlama yöntemi geliştiren yenilikçi ve yaratıcı (kreatif) bir sistemle Osmanlı sultanları tarafından meydana getirildi ve yönetildi”¹⁹ ifadesiyle kentsel planlamada yenilikçi ve kreatif özelliği “Kreatif Yanıtlar” teması referans alınarak vurgulanmıştır.

4.2. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (ii) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (ii): “Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli” (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, DML'nin oluşturulduğu ilk yıllarda “etki” kavramı üzerine vurgu yaparak miras alanlarının sahip oldukları sanat, mimari, şehir planlama veya teknolojik gelişmeleriyle diğer toplumların üzerinde bıraktığı etkiyi değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Antik dönemlerden bu yana, bir toplumun sanatsal ve mimari başarılarının diğer toplumların sanatını ve mimarisini etkilediği bilinmektedir. Bu etki, genellikle toplumun sahip olduğu sanatçı veya mimarlarının diğer toplumlara göç etmesiyle gittikleri yerde kendi uygarlığının izlerini taşıyan eserler meydana getirmiş olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Sosyolojik bakış açısıyla değerlendirdiğimizde; Mardani (2018)'nin ifade ettiği gibi “sanatçı bir birey olarak bir medeniyeti temsil eder ve aynı zamanda göç ederek başka medeniyetlerde sanatıyla etki bırakabilir”. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere sanat, medeniyetler arasında etkinin ölçülebildiği önemli bir göstergedir.

Kriterin önemli bir tarafı da, 1995 yılında Komitenin kararı ile “etki” kelimesinin yerine “insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli” ifadesinin yerleştirilmesidir (ICOMOS, 2008: 22). Buradaki “değer” kelimesinin anlamı toplumun sahip olduğu kültürel, sanatsal, bilimsel, sosyal veya ekonomik yönleridir. Sorulması gereken, bir toplumun sahip olduğu mimari yapıların, anıtsal eserlerin, şehir planlama veya peyzaj tasarımı gibi fiziksel özelliklerinin fikir alışverişiyle bağlantılı olup olmadığıdır. Birçok

durumda özellikle nüfusun bir bölgeden diğer bölgeye göç ettiği savaş zamanlarında insanların sahip oldukları geleneklerini, sanatsal ve mimari birikimlerini diğer bölgelerde uygulamaya yönelik olarak yerel halkla fikir alış veriş sağladıkları aşikârdır. Bununla birlikte, farklı toplumlar arasında yapılan karşılıklı fikir alışverişi, benzersiz istisnai mimari eserlerin de oluşturulmasına neden olmuş olabilir. Önemle belirtmek gerekir ki, etkileşim veya fikir alışverişi sonucu oluşturulan mimarilerde yeni sanatsal veya teknolojik değerlerin ayırt edilebilir olması kriterin kabul edilmesi için önemli bir noktadır.

Kriter (ii), tematik olarak kriter (i) örneğinde olduğu gibi genellikle “Kreatif Yanıtlar” yani mimari veya tasarım temasına atıfta bulunmuştur. Bu şekilde genel olarak miras alanlarının sahip oldukları sanat, mimari veya teknolojik gelişmeleriyle toplumlararası etkileşimi ölçtüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Göbeklitepe Arkeolojik Alanı kriter (ii) altında: “*Göbeklitepe’de bulunan T şeklindeki sütunları süsleyen bezemeler ve bazı küçük buluntuların benzerleri Üst Mezopotamya’daki çağdaşı olan diğer yerlerde de bulunur ve bu da Neolitizasyon sürecinde toplumlararası yakın bir sosyal ağa tanıklık eder*”²⁰ ifadesiyle değerlendirilmiştir. Bu şekilde Göbeklitepe’nin bir süre içinde veya kültürel bir bölgede diğer toplumların sanat ve mimarisine önemli bir etkisi olduğu gerekçelendirilmiştir.

Bazı örneklerde miras alanının sanatı, mimarisi veya teknoloji tarihinde belirli bir stil veya bina tipi için prototip olduğu vurgusu da yapılmıştır. Örneğin İstanbul tarihi alanlarının kriter (ii)’de belirtildiği gibi “*Hagia Sophia (Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi) tüm kiliseler ve daha sonra camiler için bir model olmuştur*”²¹ ifadesiyle Hagia Sophia gibi bir eserin referans noktasını temsil ettiği için bir prototip olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bazı örneklerde ise, Ani’deki gibi farklı kültürler arasındaki etkileşim sonucunda yeni bir tarz veya yapı tipinin varlığı tanımlanmıştır. Ani, kriter (ii)’de “*Anıtların mimari tasarımına, malzeme ve dekoratif detaylarına, yansıyan Ermeni, Gürcü, ve çeşitli İslami kültürel gelenekler için bir buluşma yeri idi. Kültürlerarası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan yeni stiller, Ani’ye özgü yeni bir mimari dile dönüştü. Ani’nin tasarımı, işçiliği ve dekorasyonunda ifade edilen bu yeni dilin yaratılması Anadolu ve Kafkasya’nın daha geniş bölgelerinde de etkili olmuştur*”²² şeklinde tanımlanmış ve etkileşim sonucunda yeni stillerin varlığından bahsedilmiştir.

4.3. Türkiye’nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (iii) numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (iii): “*Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünük veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli*” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki en önemli vurgu 'istisnai tanıklıktır' ifadesidir. Tanıklık, kültürel bir geleneğin veya medeniyetin mimarideki kanıtıdır ve aday gösterilen miras alanında ayırt edilebilir olmalıdır. Kültürel gelenekler veya medeniyetler ise uzun bir süre boyunca devam eden ve bir yaşam biçimine yön veren öğeler olarak tanımlanabilir. Bunlardan bazıları, toplumun dini hayatı, dili, sanat gelenekleri, mitolojisi, hayat felsefesi gibi kültürel değerleridir. Bunlar, toplum hayatında zaman içerisinde gelenekselleşir, kısa sürede değişikliğe uğramazlar; değişimleri çok uzun zaman gerektirir (Dikici, 2001:253).

DML’nin ilk yıllarında kriter sadece “ortadan yok olmuş” kültürlerin geleneğine veya bir uygarlığa vurgu yaparken, Komitenin 1995 yılında aldığı kararla “yaşayan” kelimesi kritere eklenerek tarihsel yelpazesi genişletilmiştir (ICOMOS, 2008:25).

Kriter (iii)’de istenen “*yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik*” tanıklık, Türkiye’nin DML’nde özellikle arkeolojik alanlarında görülmektedir. Tapınaklarda, mezarlarda, lahitlerde, mozaiklerde, duvar resimlerinde ve buraya sığdırmayacağımız çok sayıda çeşitli arkeolojik eserlerde kültürel değerlerin izlerini görmek

mümkündür. Bu durum kriter (iii)'ün arkeolojik alanlarda sıklıkla tercih edildiğini açıklar niteliktedir.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasına referansla yok olmuş bir medeniyetin izlerini taşıyan miras alanlarına atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kapadokya kriter (iii) altında: “*Rupestral konutları, manastırları ve kiliseleriyle Bizans İmparatorluğu'nun kültürüne ve sanatına tanıklık ettiği*”²³ ifadesiyle tanımlanmıştır. Ayrıca, tematik çerçevede “Toplumun Soyut İfadeleri” temasına referansla diller ve inanç sistemleri de Ksanthos ve Letoon'da olduğu gibi Kriter (iii) altında “*Likya dilindeki en uzun ve en önemli yazıtların burada bulunduğu yazılarak, bu eşsiz ve unutulmuş Hint-Avrupa dilinin olağanüstü kanıtı olarak kabul edilmektedir*”²⁴ ifadesiyle belirtilmiştir. Öte yandan yine aynı kriterde tematik olarak “Manevi Yanıtlar” teması referans alınarak “*Ksanthos ve Letoon'un kaya mezarları, sütun mezarları ve kendine özgü lahit mimarisıyla Likya'luların inanç sistemine tanıklık ettiği*” yazılmıştır.

Türkiye'nin DML'nde yer alan arkeolojik miras alanlarının²⁵ Göbeklitepe Arkeolojik Alanı hariç tümünde kriter (iii)'ün yer aldığı tespit edilmiştir. Kriter (i), (ii), (iii), (iv) kapsamında hazırlanmış Göbeklitepe'nin adaylık dosyasında ve ek bilgilerde kriter (iii)'e yönelik olarak, “*Göbeklitepe'nin büyük bir sosyoekonomik geçiş anında üst Mezopotamya'da yaşayan toplulukların sosyo-ritüel uygulamalarının incelenmesi için önemli bir alan olduğu ve burada anıtsal yapılara gömülü üç yetişkin insana ait kafatasının büyük olasılıkla bir kült ile ilişkili olduğunu ve kültün izlerine tanıklık ettiğini*” belirtilmiştir (UNESCO, 2018: 8). Ancak, ICOMOS raporunda, kafatası kültü hipotezinin gelecekteki arkeolojik kazılarla doğrulanması gerektiğini belirterek kriter (iii)'ün kaldırılmasını tavsiye etmiştir (ICOMOS 2018:267). Bu nedenle Göbeklitepe (i),(ii),(iv) kriter kapsamında ÜED'ini açıklamıştır²⁶.

4.4. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (iv) numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (iv): “*İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı*” (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, net bir ifadeyle miras alanında yer alan “istisnai yapı tipi, mimari veya teknolojik bütün veya peyzaj” tipi üzerine vurgu yapmaktadır. Ancak, kriter için yapılacak en önemli gerekçe, aday mirasın insanlık tarihinin önemli bir anı ile ilgili olduğunu kanıtlaması gerektiğidir. Miras alanı tarihi bir sit alanı dahi olsa buradaki vurgu tarihi binalara referansla yapılmaktadır.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasına referans alınarak dini nitelikli mimariler için kriter (iv) kullanılmıştır. Örneğin Selimiye Camii için Kriter (iv) kullanılarak “*Caminin kubbesi, mekansal konsepti, mimari ve teknolojik üstünlüğü ve şehir manzarasını taçlandıran konumu ile insanlık tarihinde önemli bir mimari yapı tipini temsil etmektedir*”²⁷ ifadesiyle caminin yapısal istisnai özellikleri vurgulanmıştır. Benzer bir tema Hierapolis'in kriter (iv)'ünde; “*Hristiyan anıtları, katedrali ve kiliselerinin erken dönem Hristiyan mimarisinin olağanüstü örneklerini oluşturmaktadır*”²⁸ ifadesiyle tanımlanmıştır. Bununla birlikte “Kreatif Yanıtlar” temasına referansla antik dönemin ev mimarilerinin istisnai örnekleri de açıklanmıştır. Çatalhöyük kriter (iv) altında: “*Çatalhöyük, sokakları olmayan mahalleleri, çatı erişimine sahip konutları ile Neolitik dönemin istisnai bir yerleşim türüdür*”²⁹ ifadesiyle ev mimarilerinin istisnai yapı tipleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Kriter (iv), Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında en sık kullanılan kriterlerden biri olarak karşılaşılmaktadır. Benzer durum diğer taraf devletlerin Dünya Miras Alanlarında da görülmektedir. Bu durumun oluşmasında karşılaştırma analizinin rolü oldukça büyüktür. Analiz

neticesinde, yapı tiplerinin diğerlerinden farkı ya da benzersizliğini tanımlamak işleri kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle de kriter (iv)'ün istediği istisnai yapı tipini hemen hemen tüm alanlarda tespit etmek mümkün hale gelmektedir.

4.5. Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında Seçilen (v) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (v): “Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki en önemli vurgu bir kültürün veya insanın çevresiyle etkileşimin temsilcisi olan yerleşimlerin “geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman” ifadesidir. Geleneksel yerleşimler, arazi kullanımı ya da deniz kullanımı tek başına ÜED niteliği taşımamaktadır. Bu özellikler, eğer bir kültürün geleneksel mimarisini, sanatını, çevresiyle etkileşim sonucunda oluşmuşsa ve geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale gelmişse kriter (v) uygulanmaktadır.

Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarının ÜED'ini belirlemede en az kullanılan kriterlerden biri (v). kriterdir. Bu durumun en bariz nedeni kriter (v)'in anlam kargaşası yaratmasından kaynaklanmaktadır. Kriter, geleneksel mimariden, deniz kullanımına kadar çeşitli argümanların bir arada sunulduğu çözümü güç olan bir ifade ile tanımlanmıştır. Bu nedenle dünya genelinde geri dönüşü olmayan değişime karşı savunmasız olduğu düşünülen arkeolojik alanları, tarihi alanları, madencilik alanları, endüstriyel alanları, kültürel peyzaj alanları ve kentsel alanları gibi çok geniş bir yelpazede ÜED' i gerekçelendirmek için kullanılmıştır. Türkiye'de ise bugüne değin sadece iki tane tarihi alan için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasını referans olarak kaya yerleşimlerinin kreatif örneklerinden biri olan Kapadokya tarihi kenti, kriter (v) altında; “*Kapadokya doğal erozyon ve son zamanlarda turizmde etkileri altında savunmasız hale gelen geleneksel bir insan yerleşiminin olağanüstü bir örneğidir*”³⁰ ifadesi yer almaktadır. Bu şekilde Kapadokya için geleneksel bir insan yerleşiminin olumsuz çevresel etkilere karşı savunmasız durumu dile getirilerek ÜED niteliği gerekçelendirilmiştir.

Kriterin kullanıldığı diğer alan Safranbolu tarihi kentidir. Tematik olarak “İnsan Hareketleri” temasına referansla alanın ulaşım ve ticaret sistemleri kriter (v) altında; “*13.yüzyıldan 20. yüzyılın başlarında demiryolunun gelişine kadar Safranbolu Doğu-Batı ticaret yolunda önemli bir kervan durağıydı*”³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, ICOMOS'un raporunda da bu kriter için “*Safranbolu, topografyası ve tarihi yerleşimi arasında ilginç bir etkileşim sergileyen tipik bir Osmanlı şehridir*” vurgusu yapılarak, “*Kervan ticaretinin sona ermesinin, Safranbolu kenti üzerinde olumsuz bir etki yarattığı ve dış etkenlere karşı savunmasız kaldığı ve bu nedenle şehrin geleneksel manzarasını korumak için çaba gösterilmesi gerekmektedir*” ifadesi önemle dile getirilmiştir (ICOMOS, 1994 :120).

Diğer taraftan Komite, 1992 yılında yeni bir kategori olarak kültürel peyzaj alanlarını Sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen (sitler, anıtlar ve yapı topluluğu) kapsamı altında kabul etmiştir. Uygulama Rehberi'nde “*Kültürel peyzajlar kültürel varlıktır ve Sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen “doğa ve insanın ortak eserlerini temsil eder”* (UNESCO 2019: 47.Parag.) ifadesiyle kültürel peyzaj alanlarını anlamı gereği kriter (v) ile ilişkilendirmiş ve 1994 yılından sonraki adaylıklarda da (v)'in kullanımını artmıştır. Ancak, Türkiye'nin DML'nde kültürel peyzaj alanları yer alsa da kriter (v) uygulanmamıştır. Örneğin, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri alanı gibi kültürel peyzaj niteliği de olan bir yerin adaylık dosyasında kriter (v) tanımlanmış olmasına rağmen, ICOMOS'un değerlendirme raporunda alanın kültürel

peyzaj özellikleri olsa da bu kriter gereğince ÜED'i yeterince sağlamadığı belirtilmiştir (ICOMOS, 2015: 278). Bu nedenle, "Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri" sadece kriter (iv) ile ÜED'i tanımlanmıştır.

4.6. Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında Seçilen (vi) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (vi): "*İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile fikirler ile veya inançlar ile sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı*" (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, genel olarak miras alanlarının sahip olduğu soyut değerlerin (mitoloji, inanç, kültür, tarihi olay vb.) ilişkili olduğu somut değerleri arasında bir bağlantı kurarak değerlendirme yapmaktadır. Kriter (vi)'yı diğer kriterlerden ayıran en önemli yanı, soyut değerlerin üstün evrensel değere sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle, kriterlerin çoğu, soyut değerleri tarihi olayların, siyasi liderlerin, savaşların, şehir planlamada uygulanan yenilikçi özelliklerin somut değerler üzerindeki yansımalarını değerlendirmektedir. Buna karşın, kriter (vi)'da ise, soyut değerlerin somut mirasa yansımalarının yanı sıra, bu değerlerin önemini somut mirasın değerinin önüne geçmesidir. Ancak, kriter (vi) 'da yer alan bu özelliklerin analizi, olağanüstü evrensel öneme sahip olduklarını kanıtlamanın zorluğunu göstermektedir. Bu nedenle, evrensel anlamı olduğu düşünülmeye gereken soyut değerlerin ve miras alanının fiziksel (somut) değerlerinin bir kombinasyonu olduğu, ancak soyut değerlerin baskın olduğunun (diğer kriterlerin aksine) kabul edilmesi gerekmektedir. Örneğin, sadece (vi) kriter altında değerlendirilen ve Cameron (2010) tarafından "vicdan ve bellek"³² miras alanları olarak tanımlanan Hiroşima Barış Anıtı (Japonya) gibi örneklerde, tarihsel öneme sahip olayları çağrıştıran somut kanıtlar olduğu, ancak burada meydana gelen olayların somut kalıtlardan daha önemli olduğu gerekçesiyle miras alanları olarak miras listesinde yer almışlardır (Cameron, 2010: 112). Ancak, bu tür miras alanlarını DML'ne kabul etmek bir takım sorunları da ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlardan en dikkate değer Beazly ve Deacon (2007) gibi yazarların da belirttiği gibi, "DML'nin insanlığın büyük başarılarını onurlandırmak için kurulduğu bu nedenle insanlık tarihinin en büyük suçları için bir mekanizma olmamalıdır" yönündeki açıklamalardır. Bu nedenle Komite, Uygulama Rehberi'nde, kriterin özellikle de "vicdan ve bellek" alanları için tek kullanıldığı durumlarda periyodik olarak birçok defa kısıtlayarak tercihen diğer kriterler ile birlikte kullanılması yönünde tavsiyede bulunmuştur (Khalaf, 2018:193).

Türkiye'nin DML'nde yer alan Troya, "Toplumun Soyut İfadeleri" temasına referansla fikirler, inançlar, Homeros ve Virgil gibi önemli kişilerin edebi ve sanatsal eserleriyle somut olarak ilişkilendirilerek, kriter (vi) altında: "*Troya Arkeolojik Alanı, Homeros'un İlyada ve Virgil'in Aeneid gibi önemli edebi eserleri ve bu eserlerim genel olarak iki bin yıldan fazla sanatlar üzerindeki derin etkisi nedeniyle olağanüstü kültürel öneme sahiptir*"³³ tanımı yapılmıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi Homeros'un ve Virgil'in eserlerinde açık bir ifadeyle Troya'nın varlığından bahsedilmesi ve Troya'da geçen mitolojik olayların hem yazılı hem de arkeolojik eserlere ilham kaynağı olması, bu kriterin temelini sağlamlaştırmıştır.

Efes, kriter (vi) altında: "Manevi Yanıtlar" teması referans alınarak "*Efes'in Hristiyan inancının Roma İmparatorluğu'na yayılmasında belirleyici bir rol oynadığı, Ayasuluk Tepesi'ndeki St.John Bazilikası'nın ve Efes'teki Meryem Ana Kilisesi, kentin Hristiyanlık için önemini kanıtlar. Aynı zamanda erken Hristiyanlık dönemi kiliselerinin iki önemli Konseyinin Efes'te yapılmış olması ve Artemis ve Kibele kültürünün bir yansıması olarak görülen Meryem'in Hristiyanlıktaki saygınlığını başlatmıştır*"³⁴ ifadesiyle inanç sistemleri somut kanıtlarla anlatılmıştır. Aynı temaya referansla Aphrodisias miras alanının antik çağda kült merkezi niteliği kriter (vi)'da ifade edilmiştir³⁵.

Türkiye'nin DML'nde Kriter (vi)'nin diğer kriterlere göre nispeten daha az kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, miras alanının soyut kavramlarının görsel ve işlevsel nitelikleriyle temsil edilmesinin altında yatan zorluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorluk, Mudurnu için hazırlanan adaylık dosyasının değerlendirilmesinde de yaşanmıştır. 2018 yılında kriter (iii) ve (vi) kapsamında hazırlanan ve Dünya Miras Merkezine gönderilen "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyasının kriter (vi) için ICOMOS tarafından yapılan değerlendirilmesinde, Ahilik ile ilişkili kültürel ve sosyal geleneklerin fiziksel kanıtlarının yeterince temsil edilememesi nedeniyle listeye kaydedilmemesi önerilmiş ve dosya geri çekilmiştir (ICOMOS, 2019:341).

Tablo 1. Dünya Miras Alanları ve Seçim Kriterleri

DÜNYA MİRAS ALANI (Kültürel)	DÜNYA MİRAS ALANI (Karma)	DÜNYA MİRAS LİSTESİNE GİRDİĞİ YIL	SEÇİM KRİTERLERİ
İstanbul'un Tarihi Alanları		1985	(i)(ii)(iii)(iv)
Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası		1985	(i)(iv)
	Göreme Milli Parkı ve Kapadokya	1985	(i)(iii)(v)(vii)
Hattuşa: Hitit Başkenti		1986	(i)(ii)(iii)(iv)
Kommagene Nemrut Dağı		1987	(i)(iii)(iv)
Xanthos-Letoon		1988	(ii)(iii)
	Hierapolis-Pamukkale	1988	(iii)(iv)(vii)
Safranbolu Şehri		1994	(ii)(iv)(v)
Troya Antik Kenti		1998	(ii)(iii)(vi)
Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi		2011	(i)(iv)
Çatalhöyük Neolitik Kenti		2012	(iii)(iv)
Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu		2014	(i)(ii)(iv)(vi)
Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı		2014	(i)(ii)(iii)(iv)(vi)
Efes		2015	(iii)(iv)(vi)
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı		2015	(iv)
Anı Arkeolojik Alanı		2016	(ii)(iii)(iv)
Afrosdias		2017	(ii)(iii)(iv)(vi)
Göbeklitepe Arkeolojik Alanı		2018	(i)(ii)(iv)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'nin DML'nde yer alan on sekiz miras alanının üstün evrensel değerlerini gerekçelendirmek üzere seçtikleri kriterlerin dağılım oranını incelendiğinde arkeolojik veya tarihi alanlarda (ii), (iii) ve (iv), yapı topluluklarında (i) ve (iv) kriterlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, kriter (v) ve (vi) en az kullanılan kriterler olarak karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni her iki kriterin de anlam karışıklığına neden olmasından ya da doğru bir şekilde uygulayamama sorunundan kaynaklanmış olmalıdır.

Tematik bağlantıların kriterlerle uyumu incelendiğinde, Türkiye'nin DML'nde kriter (i)'in "Kreatif Yanıt" teması altında sanat ya da mimarinin en üst düzey başarısını temsil eden eserleri ile kentsel yada peyzaj tasarımına veya yenilikçi teknik başarılarla atıfta bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Kriter (ii)'nin genel olarak "Kreatif Yanıtlar" temasıyla bağlantı kurarak DML'nin ilk yıllarında sanat ve mimarinin "etkilerinden" bahsettiğini söylemek mümkündür. Daha sonraki yıllarda, kritere eklenen "insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli" ifadesiyle birlikte kriterin tanımı, değerlerin ve etkilerin değiş tokuşu olarak anlaşılmış ve Ani örneğinde olduğu gibi farklı kültürlerin etkileşimi sonucu yeni bir mimari tarzın oluşumunu da temsil etmiştir.

Kriter (iii) "Kreatif Yanıtlar" teması ile bağlantı kurarak genellikle yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa tanıklık eden arkeolojik alanlara odaklanmıştır. Her ne kadar "yaşayan kültür" ifadesi 1995 yılından itibaren kriter içinde yer alsada henüz DML'nde kriter (iii) altında tanımlanmamıştır. Bazı örneklerde, "Toplumun Soyut İfadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" teması ile bağlantı kurarak toplumların diller ve inanç sistemlerine tanıklık eden arkeolojik alanlar tanımlanmıştır.

Kriter (iv) genel olarak "Kreatif Yanıtlar" temasını referans alarak genellikle insanlık tarihinde önemli aşamaları niteleyebilen sanatsal ve mimari değeri olan yapı tiplerine ağırlık vermiştir. Ancak, bazı örneklerde kültürel peyzaj alanları için de kriter kullanılmıştır. Bu tür alanlarda kriter, "doğa ve insanın ortak eserlerini" temsil etmiştir.

Kriter (v) Dünya Miras Alanlarında en az kullanılan kriter olmasından dolayı tematik değerlendirmesini yapmak oldukça zordur. Her ne kadar kullanım oranı dünya genelinde de düşük olsa da genellikle kültürel peyzaj alanları için tercih edilmiştir. Ancak, Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında şimdiye kadar kültürel peyzaj alanları için uygulanmamıştır.

Kriter (vi) içeriği gereği diğer kriterlerden farklı olarak soyut değerler üzerine odaklanmış ve tematik olarak "Toplumun Soyut İfadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" temasıyla bağlantı kurmuştur. Özellikle kriter (vi)'nin istediği soyut kavramları somut miras alanı ile ilişkilendirme argümanlarında zorluklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Aday miras alanı için kriter seçimleri taraf devlet yapsa da ICOMOS uzmanları alanı değerlendirirken kriter seçimlerini değiştirebilmekte ya da kriteri alana uygun bulmayabilmektedir. Özellikle "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyasında kriter (vi)'da olduğu gibi, geleneksel inançların evrensel öneme sahip olarak değerlendirilmesinin nasıl haklı gösterilebileceği konusunda zorluklar yaşandığı anlaşılmaktadır. ICOMOS değerlendirme raporunda, bu kriterde sunulan argümanların yeterince temsil edilemediğini belirtmiş ve bu nedenle "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyası geri çekilmiştir. Kriterlerin argümanlarını belirlemede karşılaştırma analizinin önemi son derece büyüktür. Özellikle kriter (vi) için yapılan karşılaştırmalı analizde, alanın DML'ne dahil edilme nedenini haklı göstermek için soyut değerler ve somut kanıtlar arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde ispatlanması alanın ÜED niteliğini kanıtlayabilmektedir.

Yukarıda yapılan analizler neticesinde, kriterler için genel olarak "Kreatif Yanıtlar", "Toplumun Soyut ifadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" temalarının ağırlıklı olarak referans alındığı

anlaşılmaktadır. Kültürel mirasın sahip olduğu mimari ve sanatsal değerdeki eserler “Kreatif Yanıtlar” temasıyla değerlendirilirken, fikirler, inançlar, yaşam biçimleri vb. değerlerin de “Toplumun Soyut İfadeleri” ve “Manevi Yanıtlar” temalarıyla değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada en dikkate değer durum, Türkiye’nin DML’nde bugüne değin “Teknolojik Gelişmeler” ve “Doğal Kaynakların Kullanımı” temalarına referans verilmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, “Teknolojik Gelişmeler” temasına referansla endüstriyel teknolojiler, enerjiyi dönüştürme ve kullanım teknolojileri, astroloji ve astronomi, vb. ile ilgili miras alanları, “Doğal kaynakların Kullanımı” temasına referansla madencilik, taş ocaklığı ve üretim sistemlerine yönelik alanlar henüz tematik olarak kullanılmamıştır. Oysaki Türkiye antik dönem uygarlıklarının yanı sıra günümüz modern çağ uygarlıklarının teknolojik, mimari ve sanatsal eserlerine sahiptir. Bununla birlikte, endüstriyel alanlarımızın, maden alanlarımızın dikkate değer ölçüde ÜED niteliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Zira, ICOMOS’un 2005 yılında hazırladığı “Dünya Miras Listesi için Eylem Planı”nın amaçlarından biri de DML’nde az temsil edilen temalara ağırlık verilmesi yönündedir.

Sonuç olarak, DML’ne kabul edilmenin en önemli şartı, aday miras alanları için doğru temaların seçilip kriterlerle doğru bir şekilde ifade edilebilmesi ve böylelikle aday alanın ÜED’inin kanıtlanabilmesidir. Burada dikkate değer önemli noktalardan biri, kriterlerle gerekçe gösterilen özelliklerin, özgünlük ve bütünlük durumlarının yeterli bir şekilde olması durumudur. Diğer önemli bir nokta ise aday gösterilecek miras alanının korunma durumunu belgeleyen bir yönetim planına sahip olmasıdır.

Kriterler, özgünlük/bütünlük ve yönetim planı ÜED’in üç önemli yapı taşlarıdır. Adaylık sürecinde bu üç yapı taşının doğru anlaşılması ve yürütülmesi DML’ne daha fazla miras alanımızın kaydedilmesine olanak sağlaması adına son derece önemlidir. Her yıl sadece bir miras alanın Dünya Miras Merkezine aday olarak sunulması göz önüne alındığında sürecin önemi daha da önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHUNBAY, Z., (1996), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: YEM
- AKİPEK, S., (2001), “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, sayı 4.
- BEAZLY, O. and DEACON, H., (2007), “The Safeguarding of Intangible Heritage values under the World Heritage Convention: Auschwitz, Hiroshima and Robben Island”. Janet Blake (Ed.), *Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Challenges and Approaches*, Built Wells: Institute of Art and Law , 93-107.
- CAMERON, C. (2010), “World Heritage Sites of Conscience and Memory,” in D. Offenhäuser, W. Zimmerli and M-T. Albert (eds), *World Heritage and Cultural Diversity*, Bonn: German Commission for UNESCO, 112-9.
- ÇOKIŞLER, E., (2019) “Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt16, Sayı.61, 55-74
- DİKİCİ, A., (2001), “Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2:251-258.
- ERASLAN, Ş., (2020), “UNESCO Dünya Miras Listesinde Arkeolojinin Temsiliyeti”, *Journal of Awareness (JOA)*, Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 2,119-134.
- ERDER, C. (1975), “Tarihi Çevre Bilinci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi*, Yayın No. 24, Ankara
- ERDER, C., (1977), “Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.3, Sayı: 2, Ankara.
- ERDER, C., (1986), ‘Carta del Restauro Italiana (1931)’, “Our Architectural Heritage: From Consciousness to Conservation”, *Museums and monuments xx.*, Unesco, Paris,215-217.
- ERDER, C., (2007), “Tarihi Çevre Bilinci”, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını No 18.
- JOKILEHTO, J., (2006), “World Heritage: Defining the outstanding universal value”. *City & Time* 2 (2): 1-10.
- KHALAF, W.R., (2018), “Roadmap for the Nomination of Reconstructed Cultural Properties for Inscription on the UNESCO World Heritage List” ,*Heritage* ,1,189-206.
- KUBAN, D., (1962), “Restorasyon Kriterleri ve Carta del Restauro”, *Vakıflar Dergisi*, C.V, Ankara.
- LABADİ, S., (2005), “A review of the Global Strategy for a Balanced, Representative and Credible World Heritage List, 1994–2004”. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 7:89–102.
- MARDANI, A., (2018), “Göç Hikayeleri”, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi,Ankara.
- RODWELL, D., (2012), “The Unesco World Heritage Convention, 1972–2012: Reflections and Directions” *The Historic Environment: Policy & Practice*, Vol.3, Issue 1, 64- 85.
- SLATYER, R.O., (1983), “The Origin and Evolution of the World Heritage Committee”. *Ambio*, 12 (3/4), 138–140.
- ZEREN GÜLERSOY, N., (1981), “Kentsel Alanlarda Alınan Koruma Kararlarının Uygulanabilirliği”, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.

İnternet Kaynakça:

- ICOMOS (1994), <https://whc.unesco.org/en/list/614/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 7 Nisan 2020.
- ICOMOS (2008), *The World Heritage List: What is OUV?* Berlin: Verlag.
- ICOMOS (2005), *The World Heritage List: Filling the Gaps-An Action Plan for Future:* Paris: ICOMOS.
- ICOMOS 2015 <https://whc.unesco.org/en/list/1488/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 6 Mayıs 2020.
- ICOMOS (2018), <https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 5 Nisan 2020.
- ICOMOS (2019), <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-inf8B1-en.pdf> Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020
- UNESCO (1972), <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> Erişim Tarihi: 4 Nisan2020.
- UNESCO (1977), <https://whc.unesco.org/archive/opguide77b.pdf> Erişim Tarihi:2 Nisan 2020
- UNESCO (1980), <https://whc.unesco.org/archive/opguide80.pdf> Erişim Tarihi:3 Nisan 2020
- UNESCO (2005), <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf> Erişim Tarihi:3 Nisan 2020
- UNESCO (2018), <https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/> “Nomination Text” Erişim Tarihi: 6 Nisan 2020.
- UNESCO (2019), <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020.

NOTLAR

1 1930'lerden sonra kültürel mirası koruma konusunda önemli sözleşmeler ve tüzükler imzalanmıştır. Bunlardan ilki 1931 yılında Atina'da "1. Uluslararası Tarihsel Anıtların Korunması ile ilgili Mimarlar ve Teknisyenleri Kongresi"dir. Kongre sonucunda koruma yöntemlerinin belirlendiği Atina Tüzüğü oluşturulmuştur. Aynı yıl İtalya'da Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu, restorasyon ilkelerinin açıklandığı Carta Del Restauro kabul edilmiştir. Carta Del Restauro genel olarak anıt restorasyonu konusunda uyulması zorunlu kuralları belirlemiştir. Bkz. (KUBAN 1962; ZEREN GÜLERSOY 1981; ERDER 1986; AHUNBAY 1996). 1933 yılında evrensel bir şehircilik anlaşmasının ilkelerinin belirlendiği "Çağdaş Mimarlık Kongresi'nde" Atina Anlaşması kabul edilmiştir Bkz.(ERDER 1975). 1945 yılında, kültürel mirasının korunması ve bu yöndeki sorunların çözümüne katkı sağlamak adına Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Kültür Kurumu (UNESCO) kurulmuştur (AHUNBAY 1996). 1954'de Lahey'deki toplantıda "Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarını Korunmasına Dair Sözleşme" kabul edilmiş, burada kültürel varlık " kaynak ve sahiplerine bakılmaksızın insanlığın ortak kültür mirası için önemli taşınır ve taşınmaz varlıkların tümü" şeklinde tanımlanmıştır." Bkz. (ÇOKİŞLER 2019). 1960'lerden sonraki uluslararası toplantılarda koruma kavramı tek yapıdan çevre boyutuna çıkarılmıştır. 1964 yılında Venedik'te düzenlenen "II. Uluslar arası Tarihi Anıtlar Mimarlar ve Teknisyenleri Kongresi" korunacak değerler çevre boyutuna çıkmasındaki en önemli adım olarak nitelendirilmektedir. Diğer önemli bir adım da tarihi eserlerde yapılacak restorasyon uygulamalarında "bütün dönemlerin izlerine saygı" kuralı ilkesi kabul edilmiştir. Bkz. (ERDER 1977; AHUNBAY 1996 ;ERDER 2007; RODWELL 2012). 1965 yılında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS)'un kurulması ile kültür mirasına ilişkin araştırma ve korumanın uluslararası yaklaşımı belirlenmiştir.

² Sözleşme ve Komite hakkında detaylı bilgi için Bkz. SLATYER 1983; AKİPEK 2001

Türkiye Sözleşme'ye 1982'de katılmıştır. Bkz. R.G. tarih: 20.04.1982, sayı: 17670. Türkiye bakımından yürürlüğe giriş tarihi 16.03.1983 olan Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. R.G. tarih: 14.02.1983, sayı: 17959.

Uygulama Rehberi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

3. Uygulama Rehberi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

4.DML'ne başvuru ve süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Eraslan 2020

5. Kültürel miras alanlarının ÜED niteliğini kanıtlayabilmenin ölçüsü olan altı adet kriter,1977-2005 yılları arasında Komite kararları sonucunda içeriklerinde anlamsal değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik bazen tek bir kelimenin cümleden çıkarılmasıyla olabildiği gibi tek bir kelimenin eklenmesiyle de olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. (ICOMOS 2008)

6 ÜED kavramın tartışılıp uygulanabilirliği üzerine fikirlerin paylaşıldığı toplantılardan en dikkate değeri 6-9 Nisan 2005 yılında Kazan (Rusya)'da gerçekleşen "Uzman Tavsiyeleri" konulu Toplantıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. (ICOMOS 2008:69).

7 Küresel Strateji için bkz. (LABADI 2005)

8.Sözleşmenin 1. ve 2. Maddesinde belirtilen hem kültürel hem de doğal mirasın tanımlarının bir kısmını veya tamamını karşılıyor ise, "karma kültürel ve doğal miras" olarak kabul edilmektedir (UNESCO 2019: Parag.46)

9. İstanbul'un Tarihi Alanları [1985], Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Nevşehir) [1985], (Hattuşa (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum) [1986], Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta) [1987], Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla) [1988], Pamukkale-Hierapolis (Denizli) [1988], Safranbolu Şehri (Karabük) [1994], Troya Antik Kenti (Çanakkale) [1998], Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya) [2012], Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir) [2014], Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğusu (Bursa) [2014], Efes (İzmir) [2015], Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri [2015], Ani Arkeolojik Alanı (Kars) [2016], Afrodiasias (Aydın) [2017], Göbeklitepe Arkeolojik Alanı (Şanlıurfa) [2018].

10.Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) [1985], Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne) [2011].

11 Kriter (i) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/358>

12. Kriter (i),(ii), (iii) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen İstanbul'un Tarihi Alanları, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/356>

13.Kriter (i) (iii) (v) (vii) kapsamında DML'ne kabul edilen Göreme Milli Parkı ve Kapadokya, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>

14. Kriter (i) (ii) (iii) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Hattuşa (Boğazköy),bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/377>
15. Kriter (i),(iii) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Nemrut Dağı, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/448>
16. Kriter (i) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Selimiye Ulu Camii ve Külliyesi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1366>
17. Kriter (i) (ii) (iii) (iv) (vi) kapsamında DML'ne kabul edilen Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1457>
18. Kriter (i) (ii) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Göbeklitepe Arkeolojik Alanı için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
19. Kriter (i) (ii) (iv) (vi) kapsamında DML'ne kabul edilen Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
20. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
21. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/356>
22. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1518>
23. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>
24. <https://whc.unesco.org/en/list/484>
25. Hattuşa (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum), Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta), Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla), Pamukkale-Hierapolis (Denizli), Troya Antik Kenti (Çanakkale) Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya), Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir)], Efes (İzmir) , Ani Arkeolojik Alanı (Kars), Afrodisias (Aydın).
26. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
27. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1366>
28. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/485>
29. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1405>
30. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>
31. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/614>
32. Cameron'un tanımına göre, bunlar soykırım, kölelik ve diğer özgürlük ihlallerini içeren insan hakları ihlallerine tanıklık eden yerlerdir ve genellikle bu olayların somut kalıntıları ortadan kaybolmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. (CAMERON 2010)
33. <https://whc.unesco.org/en/list/849>
34. <https://whc.unesco.org/en/list/1018>
35. <https://whc.unesco.org/en/list/1519>